

Ahmet Hadi Maksudi and His Place as an Educator in Jadidism*

Ashnur TİMURHAN¹

Abstract: This paper aims to examine the educational activities and publications of the scholar and pedagogue Ahmet Hadi Maksudi who is a prominent figure in KazanTatars. It further discusses his education, intellectual rise as well as the context and the publication policies of the Yıldız newspaper which is the most important and precious heritage he had left.

Keywords: Ahmet Hadi Maksudi, Kazan Tatars, Jadid, Yıldız Newspaper, Kazan

Ahmet Hadi Maksudi ve Eğitimi Olarak Cedit Hareketindeki Yeri

Özet: Bu makalede Kazan Tatarları arasında mühim bir yeri olan âlim, pedagog Ahmet Hadi Maksudi'nin doğumundan ölümüne kadar gerçekleştirmiş olduğu eğitim ve matbuat faaliyetleri incelenmiştir. Ayrıca Ahmet Hadi Maksudi'nin eğitimi, fikri gelişimi ve sonrasında kendinden geriye bıraktığı en değerli mirası olan Yıldız Gazetesinin yayın politikaları ve içeriğine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hadi Maksudi, Kazan Tatarları, Cedit, Yıldız Gazetesi, Kazan

1. GİRİŞ

Cedit hareketi düşünce aşamasından harekete geçişte içinde pek çok sınıftan insanı bir araya getirmiştir. Bu sınıflardan biri de hareketin temel taşı niteliğinde olan eğitimci kadrosudur. Cedit hareketi öncelikle Kazanlı alimler tarafından başlatılmış fakat ilk sistemli hareket olarak Kırımli İsmail Gaspıralı bu hareketi hayata geçirmiştir. İsmail Gaspıralı'nın Rusya Müslümanları arasında yaymayı başardığı cedit hareketinin eğitim noktasında bir temsilcisi de hiç şüphesi Ahmet Hadi Maksudi'dir. Ahmet Hadi Maksudi yaşamı boyunca ceditçiliğe farklı alanlarda hizmet etmişse de asıl olarak eğitimci kimliğiyle akıllara kazınan bir isimdir. Kendisinin faaliyetlerini ele almadan evvel dünyaya geldiği zamandan itibaren eğitimi, aile hayatı ve fikriyatı hakkında kısaca bir giriş yapmakta fayda görüyoruz.

2. DÜNYA'YA GELİŞİ, EĞİTİMİ VE FİKRİ GELİŞİMİ

Nizamettin Hoca ve Meftuha Hanım'ın büyük oğlu olarak 1868'de Taşsu'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini babası Nizamettin Hoca ve dedesi Gaynettin Hocadan almıştır. 1881 yılında merkez Kazan'a gelmiştir (Hurullina, 1993: 14). Burada Gölboyu Medresesi'nde eğitim almaya başlamıştır. Hadi Maksudi daha küçük yaşta eğitim alan bir öğrenciyken eleştiren, sorgulayan tavrı ile öğretmenlerinin gözünde farkını ortaya koymuştur. Yirmili yaşlara geldiğinde medrese dışında daha doğrusu diğer Rus eğitim kurumlarında gerçekleşen yeniliklerle yakinen ilgilenmeye başlamıştır. Bu yaşlarda daha sonra samimiyet kurduğu İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı "Tercüman" gazetesini takip etmiş ve Rusya Müslümanlarının içinde buldukları durumu kendince muhakeme etmeye çalışmıştır. Ahmet Hadi, İstanbul'da gerçekleşen matbuat faaliyetlerine karşı da oldukça ilgilidir.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Kürsüsü.

*Bu çalışma, Prof. Dr. Varis ÇAKAN'ın danışmanlığında Ashnur TİMURHAN tarafından hazırlanmış olan aynı isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*Corresponding author (İletişim yazarı):
timurhanasl@gmail.com

Citation (Atıf): Timurhan, A. (2019). Ahmet Hadi Maksudi ve Eğitimi Olarak Cedit Hareketindeki Yeri, Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (1): 35-46

Onun öğrenmeye meraklı bu hali dünyanın değişimini anlaması yolunda kendine fayda sağlamıştır (Taymas, 1959: 56). Hadi Maksudi'yi yakından tanıyanlar onun evinin İstanbul'da yayınlanmış olan gazete ve dergiler ile dolu taştığına şahitlik etmiştir (Ayda, 1977: 4). Hadi Maksudi'nin Gölboyu Medresesi'ndeki eğitimi 1889 yılında tamamlamıştır. Daha sonra 1890-1893 yılları arasında Kazan'da Gallem Hoca Medresesi'nde yenilikçi tarzda eğitim vermiştir. Hadi Maksudi, 1894 yılında da Türkiye'ye gelmiştir. Kendisi Türkiye'de yeni usul mekteplerinde terbiye ve ıslah (reform) yollarını öğrenmiştir. Hadi Maksudi, Türkiye'den geri dönerken Kırım'da bir süre durmuş burada Bahçesaray'da kalmıştır. Zincirli Medresesinde bir dönem Arapça öğretmenliği yapmıştır. Hadi Maksudi, Aynı zamanda İsmail Gaspıralı ile yakın arkadaşlık kurmuştur. Elbette o, İsmail Gaspıralı ile dil meselesi hakkında fikir alışverişinde bulunma fırsatını kaçırmamıştır. Burada ikamet ettiği süre zarfında yanına kardeşi Sadri Maksudi'yi de davet etmiş ve en kıymetli öğrencisi olan kardeşini İsmail Gaspıralı ile tanıştırmıştır (Uzman, 2014: 477). Hadi Maksudi, 1896 yılında Kazan'a geri dönmüştür. Burada mertebesini yükselterek eğitimciliğe devam etmiştir. Hadi Maksudi, kendini Tatar dilinin imlasını geliştirmeye adanmıştır (Hurullina, 1993: 14). Hadi Maksudi mektep-medreselerde uygulanan eğitim sisteminin bozuk ve yeni dünya düzenine aykırı olduğunun farkındadır. Bu yüzden de yeni usul öğretim metotlarıyla çok fazla ilgilidir. Hadi Maksudi, muallimlik ve terbiyecilik yolunda ilerlemeyi tercih etmiştir. O, dil öğreniminin yeni, daha kolay ve kestirme metotlarını araştırma yoluna girmiştir. Hadi Maksudi, bu noktada Zincirli Medresesi'nde muallimlik yaptığı dönemde samimiyet kurma imkânı bulduğu İsmail Gaspıralı'nın Türkçe üzerindeki metot ve fikirlerini öğrenmiştir. Bunun üzerine Kazan'a döndükten sonra Hadi Maksudi, İsmail Gaspıralı'nın yeni elifba ve ilk okuma kitabı olarak kullanılan "Hoca-ı Sıbyan" kitabından esinlenerek "Muallim-i Evvel" ve "Muallim-i Sani" kitabını kaleme almıştır. Bunlarla yetinmeyerek yeni ders kitapları yazmak için kollarını sıvamıştır (Taymas, 1959: 58). Muallim-i Evvel kitabı çocuklara usul-i savtiye metodu kullanılarak kaleme alınmış bir elifba niteliğindedir. Bu kitapta Ahmet Hadi'nin, "Mektep", "Yahşi Bala" ve "Müslümanlık" başlığı altında üç yazısı vardır. Mektep yazısında Ahmet Hadi mektepte öğrencilerin ve öğretmenlerin üstlenmesi gereken vazifeyi, cahilliğin bir talebeye ancak mutsuzluk getireceğini ve okumanın insanı huzura

kavuşturacağından bahsetmiştir. Ardından Yahşi Bala isimli yazısında A. Hadi Maksudi, bir çocuğun nasıl edep ve terbiye edineceğini ve edep sahibi bir çocuğun sahip olduğu özelliklerden bahsetmiştir. En son yazdığı Müslümanlık yazısında ise İslam dinin temellerinden, kuran ı kerim ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinden kısaca söz etmiştir (Maksudi, 1917: 44-45-46-47-48).

3. EVLİLİĞİ VE ÇOCUKLARI

Hadi Maksudi 1897 yılında Süleyman Miskin'in kızı Zeynep hanımla Kazan'da evlenmiştir. Onların Fatima Galiya, Harun, Şefika, Haşim ve Behramiya isimli beş çocukları dünyaya gelmiştir. Fatima Galiya, 1898 yılında dünyaya gelmiş ve 1922 yılında Kazan Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitirip doktor olmuştur. Kalp hastalıkları üzerine uzmanlaşmıştır. Fatima Galiya ve ailesi Sovyet döneminde çok zorluk çekmişlerdir. Eşi genç yaşta vefat etmiştir, kendi dul evladı da yetim kalmıştır. Fatima Galiya, 1991 yılında Kazan'da vefat etmiştir. Kabri, Ahmet Hadi'nin kabri yakınındadır. Harun, 1899 yılında dünyaya gelmiştir. 1923 yılında Tıp Fakültesini tamamlamıştır. Çalışmalarını eşi Olga ile birlikte Moskova'da yürütmüşlerdir. Harun Maksudi, 1981 yılında vefat etmiştir. Şefika, 1903 yılında Kazan'da dünyaya gelmiştir. Burada pedagoji eğitimi almış ve okullarda psikoloji dersi vermiştir. Şefika İngiliz dilini ileri seviyede öğrenmiştir. O da 1981 yılında Rostov'da vefat etmiştir. Haşim, 1905 yılında Kazan'da dünyaya gelmiştir. Kazan Üniversitesi Kimya Fakültesi'ni bitirmiş ve kimya mühendisi olmuştur. Üç çocuk sahibi olmuş fakat küçük yaşta ikisini kaybetmiştir. Kendisi iyi ahlaklı bir insan olarak tanınmıştır. 1989 yılında kalp krizi sebebiyle Moskova'da vefat etmiştir. Behramiya, Ahmet Hadi'nin küçük kızıdır. 1920 yılında dünyaya gelmiştir. Kazan Üniversitesi'nde Fizik-Matematik Fakültesi'ni tamamlamıştır. Kazan'daki Fizik-Teknik Fenni Araştırma Enstitüsü'nde görev almıştır (Hurullina, 1993: 16).

4. USUL-İ CEDİT YÖNÜNDEKİ FAALİYETLERİ

Hadi Maksudi'nin çalışmaları 1905-1917 Rus Devrimi zamanına denk gelmiştir. Bu devir gayretli bir hareket teşkil eden Gayazlar, Tukaylar, Emirhanlar'dan oluşan onlara yol gösteren ve yol-yöntem oluşturan bir devirdir (Hurullina, 1993: 21). Hadi Maksudi bir eğitimci olarak yenileşme hareketine elbette evvela mektep-medreseler çerçevesinden bakmıştır. Kendisi araştırmaları ve

gözlemleri doğrultusunda Tatar halkını her türlü konuda diğer medeniyetler seviyesine getirme ideası taşımıştır. Bu yüzden medeniyet ve eğitim tarihi hakkında onun adı ilk sıradadır. O, aynı zamanda ilk Tatar dilleri sözlüğü oluşturan kişidir.

Ahmet Hadi Maksudi, ilk olarak, açıklamalı Tatarca sözlüğünü yazmıştır. Bu sözlük, Rus dili öğrenen Tatar çocukları için çok yönlü bir sözlüktür. Sözlükte sadece Rusça sözcüğün Tatarca karşılığı değil, aynı zamanda uzun açıklamasını da okuyucuya sunmuştur. 1889 yılında ilk Tatarca takvimi bastıran kişi de Ahmet Hadi Maksudi'dir. 1906 yılında ilk Tatarca kitaplarından oluşan kendi kütüphanesini açmıştır. 1923 yılına kadar da söz konusu kütüphanenin müdürlüğünü yürütmüştür. Tatar ve Rus dillerini kullanarak kitaplar yazıp dünyaya yaymak için çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Arapça'dan bazı kitapları tercüme etmiş ve Arap dünyasının ıslahçı aydınlarının fikirlerini Kazan bölgesinde yaymaya gayret göstermiştir. Onun Fransızca öğretmek için Fransızca bir kitap yazdığı bilgisinden başka elimize herhangi bir kitabı geçmemiştir. Ahmet Hadi Maksudi, Nizamettin Hoca'nın kendine verdiği din eğitimi yanında bir de 13 yaşından itibaren eğitim terbiyesi ile alakalı düşünmeye başlamıştır. Ahmet Hadi, Kazan Üniversitesi'nde bağımsız ve hür düşünceli karakteri ile tanınmıştır. Ömrü boyunca tarih, edebiyat, felsefe ile yakından alakadar olmuştur. Onun kütüphanesinde geçmişten günümüze çok değerli kaynaklar muhafaza edilmiştir. Tatar, Rus, Garp, Farsi, Fransız, Alman dillerini öğrenmek ona ilmini geliştirmek noktasında güçlü bir katkı yapmıştır. XX.yy'ın başında moda haline gelen Esperanto diye adlandırılan dili dahi öğrendiği rivayet edilmiştir. Maarif hizmetine bir eğitimci olarak 1890 yılında adımını atmıştır. Eğitimsizlik onun bir ömürlük meşgalesi haline gelmiştir. Türlü medreselerde Tatar dili, Garp dili, Tarih, Coğrafya gibi dersleri vermiştir (Hurullina, 1993: 22). Hadi Maksudi, öğretmenlere ve genç mollalara "usul-i cedit" in faydalarını anlatmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Hatta kendisi de eğitimcilerin birçoğuna bu işin pratik yollarını öğretmeye çalışmış ve bu hareketin ayakta kalabilmesi için maddi destek sağlamaları adına bazı "baylar" yani Tatar zengin sınıfını faaliyetlerde bulunmak adına ikna etmeye çabalamıştır (Taymas, 1959: 58). Hadi Maksudi'nin kaleme aldığı ders kitapları oldukça çeşitlidir. Kendisi pratik ve uygulamacı bir insan olması hasebiyle dönemin ihtiyaçlarını çok iyi gözlemleyip ve özümseyip eserlerinde de bunlara cevap verebilmiştir. Bunun için eserleri halk

arasından hızlıca revaç bulmuştur. Bu dönem "usul-i cedit" eğitim sisteminde şu yol izleniyordu;

- Kolayca okuma-yazma ve Türkçe öğretme.
- Öğrencilere kolayca başlangıç din eğitimi verme.
- Kolayca Arapça'nın en gerekli kurallarını gösterme.
- Devlet lisanı olarak Rusça'yı öğretirken de kestirme yoldan yürüme.

Hadi Maksudi bu konuları ele alarak pek çok eser yazmış ve başarılı olmuştur. "Muallim-i Evvel" ve "Muallim-i Sani" kitapları oldukça ilgi görmüş ve tüm "usul-i cedit" okullarında kullanılmıştır. Bunun devamında o "Sarf-ı Türki" ve " Nahv-i Türki" isimli kitapları kaleme alarak Kazan Türkçesi'nin gramerini anlatmıştır (Taymas, 1959: 58-59). Hadi Maksudi'nin eserleri Cedit cemiyeti üzerinden oldukça ilgi görmüştür. Öyle ki 1917 yılında Rusya'da ortaya çıkan durumun arkasından beliren kıtlık zamanında dahi "Muallim-i Sani" kitabının 14.ncü basımı 80.000'lik bir tirajı bulmuştur (Ahmedcanov, 1993: 30). Özetle, Hadi Maksudi'nin Kazan Türkleri ve belki de bütün Doğu Türkleri için eğitim hizmeti oldukça büyüktür. Binlerce Tatar evladı onun yazdığı ders kitaplarından istifade etmiştir. Bu bakımdan "usul-i cedit" içerisinden hizmetleri gözden kaçırılmayacak derecede ehemmiyete sahip bir âlimdir (Taymas, 1959: 60).

5. DERS KİTAPLARI

XIX. yy sonu - XX. yy başında Tatar Dünyası'nda, eğitim sistemi, yavaş bir şekilde olsa da modernleşme gayreti başlamıştır. Başlangıçta temel mektep-medrese bilgisi olan ve bu bilgileri yeni usul sisteminin de bilindiği kitapların yazılması gerekiyordu. Bunlar;

1. Tatar Dili Dersleri
2. Dünyevi Bilimler (Coğrafya, Tabiat Bilimi, Astronomi, Fizik, Kimya v.b) Dersler
3. Diğer Bilimler (Matematik) Dersleri
4. Tatar Tarihi Hakkında Dersler
5. Rus Devleti Tarihi Hakkında Tatarca Derslerin Beraber Okutulması
6. Edebiyat, Tiyatro ve Resim Sanatı da İtibar Verir.

Ceditçilik hareketinin ön saflarında duran âlimmuallimler, pedagoglar ve ders kitabı çıkaranlar arasında en çok dikkat çeken ve Tatar ilerlemeciliği faaliyetleri ile terakkiyatçı olarak Ahmet Hadi Maksudi itibara layıktır. Hadi Maksudi "Okumak her millet için gereklidir, okumayan millet

zenginlik kazanamaz.” demiştir. O, milletin zengin, okumuş ve hür olması için çalışmıştır. Ömrünün büyük bir kısmını bu ideal çerçevesinde faaliyetler sürdürerek geçirmiştir.

Tatar eğitiminde hece metodunda temel olan H. Maksudi kendisinin yürüttüğü (inkılâba denk) faaliyetleri (Tatar alfabesine altı yeni harf yerleştirip imla kaidelerini kurdu) yürütmüştür. Yani, ortaya yeni bir alfabe çıkartmıştır. Bu yönüyle Tatar maarif sisteminin temelini kendi çalışmalarıyla oluşturmuştur (Gaffarova, 2006: 21). 1895 yılında Hadi Maksudi Kazan’da mühim ders kitapları bastırıp çıkararak onları taratma işine girmiştir. Kendisinin eğitimi olarak faaliyeti; “Muallim-i Evvel” elifbasının ve Tatar elifbasını, imlasının geliştirilmesi gibi ülkesinde mühim hizmetleri olmuştur. Hadi Maksudi, okuyan öğrenciler için kendi elifbasını yenileyip anlatmak maksadıyla “Takvim-i Divarı” diye isimlendirdiği Tatarca Birinci Stena Kalendaren’i düzenlemiş ve yayımlatmıştır. (1898) 1903 yılında İdil-Ural bölgesi ve Kafkaslar’da mantık alanında yazmış olduğu “Mizan’ül Efkar” eseri (Batı dilinde kaleme alınmıştır) medreselerde okutulmuştur. 1934 yılında edebiyat ve sanat dalında kaleme aldığı “Kratkoya Biyografiya” adlı eseri ise bugün Edebiyat ve Sanat Enstitüsü’nde saklanmaktadır. 1913’te Rusça “Muallim-i Evvel” ve 1914’te onun resimli basımı yayına girmiştir. Tatar çocuklarına Rusça öğretmek amaçlı yazılan bu eser 2-3 kez yeniden basılmıştır. 1918 yılında “Ümit” Matbaası’nda onun “Dil Bilimi” ders kitabı ve “Türkçe İmla Kaideleri” ders kitabı yayınlanmıştır. Hadi Maksudi’nin “Muallim-i Evvel” ve “İbadet-i İslamiye” isimli ders kitapları Ceditçi eğitim veren iptidai mekteplerin üçüncü sınıfında okutulması kabul edilen ve garp diline tercüme ettirilip Mısır mektep-medreselerinde de yerini almıştır.

XIX.yy’ın sonu – XX.yy’ın başında Ceditçi eğitimin temel yönelişi olan ana dilde okuma ve yazmanın öğretilmesi, İslam dininin temel kaidelerinin anlaşılması, Rus dilinin öğrenilmesi, diğer dünyevi bilimlerin ve diğer medeniyetlerin anlaşılmasıdır. Hadi Maksudi bu yönelişlerin her birinde hizmetler, ders kitapları, metod kullanımlarını yazan ve yayımlatan alim ve pedagoğtur. Onun en esas hizmetlerinden “Türkçe İmla Kaideleri”, “Türk-i Sarfı”(morfografiya), “Türki Nehüe”(Sintaksis), “Şifahıya”(Batı dilini öğrenme esasında yüz ders) gibi ders kitapları medreseler için de hazırlayarak önemli hizmetler vermiştir. H. Maksudi dil bilimci olarak Batı dilini öğrenme ve öğretme metodunu geliştirip

yenileştirmiştir. Bu bağlamda o, kendinin “İstiftak” (Batı Dili Morfografiyaya Giriş) , “Kıyraet”(Batı Dili Eğitim Kitabı), “Kanun-i Neühiya” (İkinci Sınıf Öğrenciler İçin Sintaksis Kaideleri)v.s ders kitaplarını yazıp bastırmıştır. 1915 yılında Hadi Maksudi’nin “Sabah” matbaasında “Garpiyat” (Tatarca ‘ya katılan Batı sözlerinin kaideleri hakkında) isimli kitabı, “Muallim-i Sani” elifbasının on dördüncü basımı çıkarılmıştır. Dil bilmenin öneminin farkında olan, kendisi de altı dil bilen Hadi Maksudi, Rus ve Fransız dillerini öğrenmek için de kitaplar yazmıştır. Onun yeni usule göre temel eğitim veren “Rusistan Praktičeskiy Uçebık-Samouçite Russkogo Yazıka Dlya Müslüman Rossi Dominemotiçeskoj Desyatıçnoy Sistemi” yani “Rusya Müslümanları İçin Kendi Kendine Rusça Öğrenme Ders Kitapları,” (Kazan,1911) yayımlanmıştır. Bunun üzerine “Rus Elifbası” kitabı da birkaç kez basılmıştır. Fransızca’yı öğretmek için düzenlediği 1913 yılında neşredilen “Kendi Kendine Fransızca Öğrenme” ders kitabı 1915 yılında çıkartılmıştır. 1923’te Hadi Maksudi, Ruslar’a Tatar dilini öğretmek için “Kendi Kendine Tatarca Öğrenme” ders kitabını hazırlayıp bastırmıştır. Hadi Maksudi’nin “Yıldız” gazetesinde yeni usul eğitime göre Tatar eğitimcilerin okuyup faydalanabileceği faydalı makaleleri yayınlanmıştır. Bu makalelerinden birisi “Mektep” dergisinde de yayınlanmıştır.“Mektepsiz İlim Tahsili” makalesinde âlim; “Bizim halkımız eğitim sağlamıyor değil, bir milletin bilimini arttırmak için edebi metinleri ve gazeteleri çokça okutmak lazımdır. Ama fenni kitapları bir plan ve program ile okumak lazım. Mektepte eğitim alma imkânı bulamayanlar için kitapları bir tertipte okuyup, öğrenseler onların bilgisi de artmış olacak.” demiştir. Hadi Maksudi, faaliyetlerinde İslam dini temellerini öğretmek ve onun mekteplerde, medreselerde doğru öğretilmesine de mühim itibar etmiştir. O, bu alanda takviye eğitim verecek kitapları hazırlamıştır. Bunlar; başlangıç sınıflar için yazılan, İslam kaidelerini öğreten ve beş bölümden oluşan “İbadet-i İslamiya” (Akaid, Taharet, Namaz, Cemaat, Zekat ve Hac) ve “Hıylal”, “Ahiret Şeriasi”, “Hukuk-ı İslamiya” gibi eserlerdir. İslam dininin ve onun kanunlarının halkın sosyal hayatında esas ve mühim rolü olmuştur. O, imamlık yapmış olmasa bile Orenburg Dini Nezareti İdaresi tarafından ukazlı(Rusya’da müftülük makamınca verilmiş, resmiyeti olan, fermanlı molla) imam ve müderris olarak, ömrü boyu İslam dini kanunlarına uygun yaşamıştır. Ceditçilik ve yeni eğitim sisteminde açılmış mektep-medreselere karşı olanların da sayısı hayli

fazla olmuştur. A. Hadi Maksudi, âlim olarak da gazeteci olarak da ceditçi ve kadimci fikirli aydınların arasında kalmıştır. Bilimin, sanatın, ceditçiliği destekleyen konular olduğunu söylemiştir. Yani Tatar milletini dünyevi bilimle medenileştirmek istemiştir. İktisadi ve siyasi bakımdan Tatarları Rusya'daki hâkim milletlerden yapmak ve Avrupa medeniyeti seviyesine getirme gayreti içindeki Tatar ziyalısı olarak Maksudi türlü işlere girerek ikiye bölünen Tatar dünyasını birleştirmeyi amaçlamıştır. Fikirler arasında yaşanan bu savaşa girmeyi hiç istememiş ve bunun için de gayret göstermiştir. Bu durum onun ilmi faaliyetlerinde de açıkça görülmektedir. Mektep-medreseler için neşrettiği ders kitaplarının çoğu dünyevi ilim vermek için olsa da, yeterli manada İslam dini kanunlarını öğretici, anlatıcı ders kitapları hazırlayıp durmuştur. O, "Kadimciler de, Ceditçiler de hiçbiri dini millettten, milleti de dinden ayırmıyorlar" demiştir. O, iki tarafın da aslında Tatar halkının iyiliğini istediği fikrini öne atıp her iki cenahı da bu fikri anlamaya çağırmıştır. Pek çok ders kitabı, kullanılan metodun mimarı H. Maksudi yeni eğitim ve terbiye yolunda pek mühim gayretler içine girmiştir. O, Ekim devrimine kadar bu maksatta hizmet vermiştir. Âlime-muallime ceditçilik hareketini öğreten aydınlar arasında ilk sıralarda gelmektedir (Gaffarova, 2006: 24-25-26-27-30). Ahmed Hadi buradan anlaşıldığı üzere zamanında yaşanan eğitimde mi yoksa dinde mi yenileşmeye öncelik verme noktasında yaşanan tartışmalardan uzak durmuştur. Her iki konuda da yeniliğe ve düşünceye önem verilmesi kanaatinde. Bu açıdan bakıldığında eğitimde yeni metot kullanarak çalışmalar yapsa da din adamı olmamasına rağmen yenilikçi bir âlim olarak dini içerikli kitaplar da kaleme almıştır. Ahmet Hadi bu özelliği ile devrinde sivrilene eşine az rastlanan bir entelektüel olma özelliğine sahiptir.

6. GAZETECİLİK FAALİYETLERİ

Rusya Türkleri için gazetecilik faaliyetleri Avrupa ve Rusya'ya göre daha geç bir zamanda başlamıştır. Osmanlı Devleti dahi ilk gazete olan Takvim-i Vekayi'yi ancak 1832'ye gelindiğinde yayın hayatına sokabilmiştir. Rusya Müslümanları üzerinde sansür ve baskının olması da bu faaliyetlerin gecikmesi noktasında bir sebep oluşturmuştur (Devlet, 2014: 53). Tarih 1905'e geldiğinde ise Rusya'da meydana gelen ihtilalin getirdiği özgürlük ortamı, Rusya Müslümanları için basın hayatının rahat bir şekilde devam etmesine olanak sağlamıştır. Kazan'da ana dilde çıkan ilk gazete 'Kazan Muhbiri' olmuştur. Bu derginin

başyazarlığını Yusuf Akçura yürütmüştür (Taymas, 1959: 60). Yenileşme faaliyetlerinin halka arz edilmesi ve benimsetilmesi için basın yoluyla bir kamuoyu oluşturmak gerekli olmuştur. Her konuda yenilikçiliğe açık olan Hadi Maksudi kendisi de bu alana meyletmiştir. O, eğitim ve dini faaliyetlerin yanında bir gazete çıkararak ihtilalin yarattığı bu özgürlük ortamında Tatar halkının zihnine ilerlemeyi yerleştirmek istemiştir. Bu tavır ile Hadi Maksudi'nin çok yönlü ve ideali için her türlü sorumluluğun altına girmeye cesaret gösteren bir Tatar ziyalısı olduğunu anlayabiliyoruz.

Türlü yıllarda çıkan gazete ve dergiler farklı fikir gruplarıyla anılmıştır. Mesela; "Ural" sosyal-demokrat bir gazeteydi, "Azat Halk", "Azat" demokratik devrim hareketini savunuyordu, "Beyan'ül Hak" muhafazakâr, "Yıldız" burjuva-liberal gazete olarak anılıyordu. "Tan Yıldızı" sosyal-devrimciler partisi organı olarak kabul ediliyordu. A. İbrahimov, Tatar süreli yayını tarihini üçe ayırmıştır. Birinci bölüm; "Din ve Maişet", "Beyan'ül Hak" kadimcilerdir. İkinci bölüm "Kazan Muhbiri", "Yıldız", "Vakit", "Borhan-ı Terakki", "Ahbar" gazeteleri. Üçüncü bölüm sosyal-demokratların yayın organı "Ural" gazetesi olarak göstermiştir (Gaffarova, 2006: 33).

6.1. Yıldız Yayın Hayatına Giriyor

Hadi Maksudi, 1903 yılında "Yıldız" isimli bir gazete çıkarmak için Rus makamlarına müracaat etmiştir. Fakat bu talebi hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Rus makamlarının bu kanaatinin sebebi de Kazan valisinin raporu olarak görülmektedir. Kazan Valisi: "Tatar dilinde bir gazetenin Tatarların tabi meraklarını gidermelerini, toplumsal hayat hakkında gerekli bilgileri temin etmelerini sağlayarak güya onların uzun vadede devlet dilini örenmelerinin zorunluluğunu anlamalarını sağlayacaktır. Ancak Tatarlarla Rusların kültürel yaklaşmasından çok milli ayrılıkçılığa hizmet edecektir." demiştir. Hadi Maksudi bunun üzerine pes etmeyip 1904 yılında yeniden "Gündüz" ve "Kazan" isimli gazetelerini çıkartmak için müsaade istemiştir. Fakat bu talebi de olumsuz sonuçlanmıştır (Şahingöz vd.: 214). Hadi Maksudi ancak 1905 sonrası serbestlik döneminin başlamasıyla gazetecilik faaliyetlerini gerçekleştirebilecektir. Nihayet 15 Ocak 1906'da "Yıldız" gazetesinin ilk sayısı çıkmıştır. "Yıldız"ın birinci sayısında "Kazan dilinde bir gazete çıkarmak 30 yıldan bu yana bir hayaldi." denmiştir. Gazetenin tüm maksadı; milli programlar (sosyal, iktisadi, siyasi, medeni) hakkında mühim eğitim

bahsi çıkarmak, milli yenilik hareketine girişmek, umumen kendi kaderine, milletin kaderine bitaraf kalmadan slogan yaratmaktır. Gazetenin tüm teması Tatar halkının bugünkü ve gelecek kaderiydi. Onun hür ve zengin millet olup dünyanın hâkim milletleri derecesine getirmek için iktisadi, ilmi, medeni ve siyasi yeniliklere yetiştirmektir. “Yıldız” gazetesinde basılan ilmi makalelerde başka milletlerin izlediği gelişme yolları ve adımları misaller ile ayrıntılı anlatılmıştır. “Yıldız” gazetesinde “usul-ü talim ve usul-ü terbiye fenleri” hakkındaki makaleler daima basılıp durmuştur. Almanya, Fransa, Amerika gibi yerlerdeki eğitim sistemi ve terbiyenin sosyal hayatı, medeniyeti, iktisadi işlerinin de Tatar halkıyla tanıştırılması sağlanmıştır. Hadi Maksudi, gazetecilik alanında redaktör olarak pek çok mühim tecrübe elde etmiştir.”Yıldız” gazetesi ilk yıllarında haftalık olarak basılmıştır. 1913’ten sonra basımı 5-6-8 bini geçmiştir. Gazete kaliteli kağıda, üst teknik kullanılarak, gelen konuşma dilinde basılmıştır. “Yıldız” gazetesi Kazan, Orenburg, Ufa, Samara, Saratov, Moskova, Vyatka, Perm, Novgorod, Simbrisk, Tomsk, Vladimir, Tombov, Smalensk, Astrahan, Şuya, Askay, Ekaterinslav, Petrograd, Spassk, Petropvlsk, Taşkent, Tabolsk, Kustanay, Semipalatinsk şehirlerinde Turgay, Zakospiysk, Semerkand ülkelerinde alınmıştır (Gaffarova, 2006: 40-41).

6.2. Yıldız Gazetesinde Yer Alan Başlıca Konular

Yıldız gazetesi çıkarılırken milletin ilerlemesi ve problemleri üzerinde durulması temel alınmıştır. Mektep ve medreselerin sorunları ve eğitim sistemi bunların başında gelmektedir. Okulların durumu ve Rus yönetimi tarafından yok sayılıyor olması Tatar aydınlarını haklarını arama noktasında dürtmektedir. Onlar da Tatar süreli yayınında bu konunun üzerinde durarak durumun ehemmiyetini vurgulamakla beraber seslerini üst kuruma duyurma gayreti içine girmişlerdir (Gaffarova, 2006: 54).

Gazetede, Tatar şakirtlerinin problemlerinin anlatılması yanı sıra Batı illerinde “İngiliz, Fransız, Türkiye” gibi yerlerin de eğitim hali hakkında da makaleler, haberler basılmıştır. Bu makalelerde Tatar şakirtlerinin problemleri ile Avrupa ellerindeki eğitim ile alakalı sorunlar hakkında malumat verilmiştir. Böylece bu taraf için kıyas olanağı ortaya çıkmıştır. XX.yy başında kızların eğitim hayatına girmesi hakkında fikirler ortaya çıkmıştır. Kız çocuklarının yeni eğitimi Bubi Medresesi’nde başlamıştır. (1908-1911 yıllarında

Muhlise Bubi) onun “Muhammediye” medresesi karşısına açılan mektep “(Mahruy Aliyeva) Orenburg’daki Bagbostan Mökminova, Kazan’daki Lebibe Hocayeva, Fatiha Aitova, (Aitova mektebi kendi çağının en önde gelen mekteplerinden sayılmıştır. Burada türlü fenler ve Rus dili öğretilmiştir. Bu okula çok itibar edilmiştir.) mektepleri açılmıştır. Şöyle ki, Orenburg’daki kızlar için iki orta mektep, Tatar kızlarının gimnaziyası hazırlığı için iki yıllık kurslar ve el işleri mektebi Troisk şehrinde “Vazife” mektebi (Rukiye Yunusova), Ufa’da muallimler izinde mektepler çalışmaya başlamıştır. Bu eğitim kurumlarında dünyevi bilimler üzerinde eğitim alınmasına önem verilmiştir (Gaffarova, 2006: 54). Buradan hareketle basın organlarının halkın sıkıntılı ve ehemmiyeti olan meselelerini duyurma ve çözüm önerisi yürütme yolundaki gücü fark edilmiştir. Tatar aydınlarının bunun gibi örneklerle bakarak matbaa faaliyetlerinde diğer milletler seviyesine gelme çabalarının haklılığı ispatlanmıştır. Kız çocuklarının eğitim sorunu da cedit hareketinin sorumluluk alanlarından biridir. Bu sebeple mesele üzerinde titizlikle faaliyet gerçekleştirmeye gayret gösterilmiştir. Kız çocuklarına bilim öğretilmesi meselesi hakkındaki makaleler, fikirler 1910 yılının sonundan itibaren “Yıldız”da ele alınan konular arasına girmiştir. “Kızların Okuması Hakkında” (say. 1095.1914), “Hatun Kızların İşsizliği” (say.1130.1914), “Hatun Kızların Jurnalı Hakkında” (say. 1076.1913) ve bunun gibi birçok makale ile kızların okumasını destekleyen fikirler öne sürülmüştür. H. Atlasi’nin “Aitovlar Mektebi” (say. 991.1913) makalesinde Tatar milletin terakkisi için en mühim problemlerin başında gelen mesele İslam âlimlerinin yanılığının en büyük sebeplerinden birisi hatun-kızlarımızın bilgisizliği, işsizliği, hünersizliği görülüyor ve bu durum milletin ilerleyememesinde baş müsebbip olarak görülmektedir. Kız mekteplerinden bahis açılarak burada hem dini hem dünyevi bilimlerin verildiği ve bu sayede hünerli hatun-kızlarımızın yetiştirildiğine dikkat çekilmiştir. Bu eğitim kurumları vesilesi ile kızlarımız Tatar toplumunu bilinçli bir şekilde yükseltecek fikri savunulmuştur (Gaffarova, 2006: 55). Son senelerde Troisk’te Ayniye Yavuşeva Hanım tarafından Darü’l Muallimat isimli mektep açılmıştır. Ufa’da ise İbadullah Gosmanof Bey’in yardımları ile tertipli bir kız okulunun temeli atılmıştır. Rusya Müslümanları arasında ilk defa bir kız gimnaziyumu açılmıştır. Bu, Tatarlar dünyada var olduklarından itibaren bu zamana kadar hiç karşılaşılmamış bir hadisedir. Tatarlar bu hadiseyi büyük bir coşku ve sevinç ile karşılamışlardır.

İçtimai hayatları için bunu oldukça önemli bir hadise olarak görmüşlerdir. Millete can veren hatun kızlar için merkez Kazan'da böyle bir mektebin faaliyete geçecek olması onlar için bir iftihar sebebidir. Tatar aydınları bu mektebin meydana gelmesinde büyük emeği geçen Fatiha Aitova Hanım'a her fırsatta şükranlarını sunmuşlardır. Artık şimdye dek gölgede, kenarda yaşayan Tatar kızları için aydınlık doğurmuştur. Bu eğitim müesseseleri sayesinde kız çocukları ile birlikte tüm Tatar halkı için güzel bir istikbal ön görülmüştür. Fatiha Hanım gibi insanlara Tatar halkının içindeki ümidin her daim diri kalmasını sağlamıştır (Yıldız, 1906). "Yıldız" gazetesinde en çok yazılan tema, dil-ımla, mektep-medreselerde eğitim, terbiye ve dini uygulama meselesidir. Çünkü bu meseleler milletin ruhunu teşkil eden unsurlardır. Bu meseleler hakkında milletin tanınan ziyalıları, imamları, milli hareket liderleri ve cemiyetkiler kendi fikirlerini halka diletip durmuşlardır (Gaffarova, 2006: 77). Mektep-medrese eğitim dışında da konulara yer verilmiştir. "Yıldız"da din nezaretinden ve din işlerinin geliştirilip korunması hakkında makaleler de yazılmıştır. Bu makalelerde dini konularda soru-cevap şeklinde yazılıp pekiştirme metodu izlenmiştir. Millete din işlerinden sorumlu bir müftünün gerekli olduğu da defalarca vurgulanmıştır (Gaffarova, 2006: 66). Hadi Maksudi ve onun gibi Tatar fikir adamlarının ileri gelenleri din olgusuna azami ehemmiyet verilmiştir. Çünkü onlar milletin dini konularda yetkin hale gelip yobazlık çizgisinde olmalarına müsaade etmek istememişlerdir. Müftü S. Sultanov'un vefatından sonra Tatar süreli yayınında yeniden müftülük ile alakalı meseleler konuşulmaya başlanmıştır. "Yıldız"da "Müftülük Meselesi" (say. 1454), "Müftülük Hakkında" (say. 1456), "Müftülük Hakkında Kazan İmamları"(say.1462), "Müftü Meselesi Muhabbeti İle" (say. 1459). "Müftülük Meselesinde-Tercüman"(say.1467), "Müftülük Meselesinde Orenburg Müslümanları"(say. 1466). Bu makalelerde müftünün hem Tatar ziyalılarından, hem dünyevi hem de dini bilimi yüksek seviyeden biri olması gerektiği fikri beyanında bulunulmuştur (Gaffarova, 2006: 69-70). Gazetenin redaktörü Hadi Maksudi ve diğer yazarlar gazetede başlıca Tatar milletin ortak problemlerini ele almışlardır. Bununla birlikte kültür, sanat, edebiyat ve siyaset alanında da oldukça aydınlatıcı makaleler yayımlanmıştır. Gazetede yazarlık yapan başlıca isimler; 1907-1915 yılları arasında G. İbrahimov, M. Gafuri, Z. Velidi gibi şahısların dil, edebiyat, tarih hakkındaki çok sayıdaki makaleleri yayımlanmıştır. Z. Velidi'nin Tatar dili, tarihi,

Türki halklar tarihine ve diline bağışlanan fenni makaleleri ile "Yıldız" okuyucuları tanıştırmıştır. "İdareye Mektuplar" (say. 954,1913), "Şakirte Dair Yeni Eserler" (say. 1295-1339,1914), "Latfiy ve Onun Divanı" (say.1320-1322-1326,1914), "Mercaninin Yeni Medeni Hareketimizin Münasebeti" (say. 1347,1915), "Halfinler" (say. 871,1913) (Gaffarova, 2006: 72-73). Aynı zamanda gazetede Abdullah Battal Taymas, Hadi Atlasi gibi tarihçilerin yanında Şahid Ahmedev, Ziya Naşir, Mecit Gafuri gibi şairler ve Fatih Seyfi Kazanlı ve Alimcan İbrahimov gibi geleceğin ihtilalcilerin de yazıları yayımlanmıştır (Devlet, 2014: 210).

6.3. Hadi Maksudi'nin "Yıldız"da Yer Alan Yazıları

Rusya Müslümanları için gazete çıkarmak için hükümetten ruhsat almak büyük bir mesele halindeyken devrim ile birlikte gelen özgürlük ortamı millete hizmet yolunda Hadi Maksudi için büyük bir şans demektir. Hadi Maksudi bu özgürlük ortamında yine de ihtiyatlı davranmayı tercih etmiştir. Bir gazeteci olarak bu tutumu gazetenin sekreterliğini bir süre yapmış olan A. Battal Taymas'ı rahatsız etmiş ve bu sebeple yollarını ayırmak durumunda kalmışlardır (Taymas,200: 17). Hadi Maksudi'nin ihtilalden sonra yaşadıkları göz onunda bulundurulduğunda bu tedbirli halinin kuvvetli bir öngörünün esiri olduğunu rahatça anlaşılabilir. Kendisi bizzat, "Yıldız"ın redaktörü ve başmuharriridir. Hadi Maksudi'nin gazetecilik faaliyetleri çeşitlidir. Onun "Yıldız" gazetesinde 12 yıl devamında çıkan makalelerinde konu aldığı temalar çok çeşitli, yani Hadi Maksudi'nin Rusya'daki Tatarlar'ın sosyal hayatındaki vakalara, problemlere gazeteci, redaktör ve o zamanlarda milletperver olarak da açık analizler yapma gayreti göstermiştir. Bunlar;

Dil-ımla, eğitim sistemi ve terbiye meselelerine varan çok sayıda makaleler ve şunlar arasından: "Fenni Terbiye (pedagoji)" (say.1, 1906), "Talim ve Terbiye"(say.6, 1906), "Medreselerimiz" (say.6, 1906), "İslah-ı Lisan-ı Türki"(1908), "Dünya Malumatı"(1908), "İmla Kaideleri"(1909), "Dil Hakkında"(1909), "Harf ve İmla"(1913), "Eğitim Meselesi"(say.487, 1910), "Rüşti Mektepler"(1910), "İmla Esasları"(1914), "Harflerimizin Dört Şekli"(1915), "Garp Sözleri"(1915), "Medrese-i Galiya"(say.1508, 1915), "Mektepler Hakkında"(1906), "Yenici" ve "Eskiciler"(say.1514, 1915), "Mektepler Hakkında" (1916) v.b.

Hadi Maksudi dil-ımla meseleleri boyunca başka gazete ve dergilerde yazılan bahislerde de yerini aldı. Mesela onu “Şura” dergisinde “Dil Yarışı Makaleleri Hakkında” (say.20, 1910), “Zegin ve Yoksul Diller, Yok Olan Türkçe Sözler” (say.7, 1910) makaleleri yayımlanmıştır.(Hadi Maksudi kendi Latin elifbasını kabul etmeyen-karşı olan) “Megarif” dergisinde onun “Latin Harfleri Meselesi” (say.2, 1923) gibi makaleleri yayımlanmıştır (Gaffarova, 2006: 129-130).

6.4. Milli Maarif Fikrinin “Yıldız”a Aktarımı

Onun milli maarif faaliyetlerinin temelini bu fikirler inşa etti ve o ömrü boyu Tatar mektep-medreselerinin yenilenmesi yolunda şu yönelişte işler yapmıştır;

“Yıldız” gazetesinin birinci sayısında o gazetenin önde gelen ilk maksadı, yönetimin yönerge maksadıyla çıkıp, H. Maksudi’nin mühim kapsamlı “Fenni Terbiye (pedagoji)” isimli makalesi basılmıştır. Felsefi içerikte yazılan bu makalesinde yazar çocuğun cemiyete faydalı biri olarak büyüebilmesi ona terbiyenin ders verilmesi, yani çocuğa fenni temele dayanıp terbiye vermenin gerekli olduğu hakkında yazılmıştır. O, filozof Platon’un sözlerini getirip (“İnsan başka mahlûktan terbiye konusunda ayrılır, terbiye almayan kişinin hayvandan farkı yoktur.”), “Her insanın kendi çocuğuna muhabbeti olması normal bir durumdur, ama bunun üstüne dahi terbiye ve talimlerin kaideleri ve nizamlarını da bilmesi gereklidir.” Diyerek misallerle hem kendi fikrini hem de yabancı filozofların fikirlerini birlikte aktarmıştır. Makalede çocuğun fenni terbiyesini iki yola ayırdı -ten ve gövde terbiyesi (beden terbiyesi) kısmı, can ve akıl terbiyesi (ruh terbiyesi) kısmı. Terbiyenin de şu iki yönünü birlikte almıştır. Makalede insan ömrünü ve yaşayışını 6 başlıktan oluşan bölümlere ayırmıştır. Bunlar;

1. Çocuğun doğumundan dişlerinin çıkmasına kadar olan dönem.
2. Çocuğun dişlerinin çıkmasından, bu dişlerin dökülüp ikinci dişlerinin çıkmasına kadarki dönem.
3. Çocuğun 15 yaşını dolduruncaya kadarki dönem.
4. Yiğitlik dönemi(24 yaşına kadar).
5. Erlik- Hatunluk dönemi.
6. Yaşlılık dönemi(50 yaşından sonraki vakit).

Hadi Maksudi ilk sayıda yayınladığı bu makalesinde çocuk üzerinde eğitimin önemine değinmiş ve dinimizin de “beşikten, mezara eğitim” buyurduğunu hatırlatmıştır (Gaffarova, 2006: 131-

132). Hadi Maksudi bu yönelişi ile “Yıldız”ın hizmet ettiği konular çerçevesini çizmiştir. Eğitimci ve Ceditçi kimliği gazete yazılarında devreye girmiştir. Cemiyetin iktisadi onarımına, medeni büyüüşüne erişmek için terbiyeli insan olup yetişmek gereklidir. O, bunun temelinde çocuğu beşikten alıp pedagoji temelinde terbiye etmenin yattığını vurgulanmıştır. Bu yol ise bilimden başka türlü mümkün değildir. Çocuk terbiyesi Rus ve Avrupa ülkelerinin tecrübelerine dayanıp fenni temelde verilmesi propagandası, bunu da Tatar cemiyetine yerleştirilmesi, anlatma çabası içine girmiştir. Tatar süreli yayını bu konuda yeterli propaganda yapamamıştır. Tatar dünyasında da bu konu böylece yeni adım atıp ve yeni söz almıştır. Hadi Maksudi “Ümit ve Kaygı” (say. 581, 1910) makalesinde “Gazetelerin meydana çıkmaya başlamasından beri milletimizin hali ve geleceği hakkında ümitsiz makaleler çok sayıda yazıldı. Bu makalelerin çoğunluğu ders bulsalar da,(bunlar ümitsizlik yazanların hepsinin de gönlünde kötümserlik varlığının bir göstergesidir. Ama geleceğin zarar görmemesi için milletimizin de ümitsizlikten kaçınması gereklidir. Milletimizin gelecekte bir muteber millet olup yaşayacağına şüphe yoktur. Her milletin fazıl ve gerekli hassasiyeti vardır. Bunlar dini ve dilleridir. Milletin gökyüzü olan dinini ve edebiyatını yok etmek, milletin kendini, hayatını güzel kılan başka işlerde: hüner, maarif, derece ve itibarda başka milletlerin gerisinde kalmasını pek mümkün kılar.” demiştir (Gaffarova, 2006: 133-134). Hadi Maksudi, burada milletin geleceğinin parlak olmasını dini ve edebiyatını korumasına bağlamıştır. Hadi Maksudi ömrünü milletini diğer milletlerin hizmetkârı olmaktan sakınma yoluna adamıştır. Milli gelişmenin ehemmiyetini her fırsatta vurgulamasının baş sebebi budur. H. Maksudi “Okumayan Millet Zenginlik Kazanamaz” (say.1321, 1914) adlı makalesinde “Okumayan millet zenginlik kazanamaz. Yoksa biz her okuyan milletin hizmetçisi olarak kalacağız.” demiştir. Eğitim ve terbiye sistemi ile alakalı makalelerinde eğitim kurumlarında gelişimin sağlanması temasını işlemesi kendi ideasını gösteriyor (Gaffarova, 2006: 135).

6.5. Milli-İktisadi Konularda Basılan Makaleleri

İlerlemenin eğitim yanında bir de maddi yönü olmalıdır. İktisadi olarak geride olan milletler diğer birçok alanda maddi imkânın yetersizliği dolayısıyla gelişme sağlayamıyordu. Bu yüzden bu konu ile de yakından ilgilenilmeli ve üzerine düşülmelidir. Hadi Maksudi, Ruslar’ın

Müslümanlar üzerindeki iktisat politikaları ile yakından ilgilenmiştir “Ümit ve Kaygı” (1910), “Hükümet-i Siyasiye” (1913), “Kapitalizm, Komünizm, Sosyalizm”(say.1791, 1917), “Yer Meselesi” (say.1807), “Köylüler ve İşçiler” (1917) gibi makaleleri H. Maksudi hükümetin milli siyasetinin Müslüman halklarının iktisadi gelişimi üzerindeki durumunu açıklamıştır. Müslüman Tatar halkının ekonomik gelişmesi ne gibi aşamalardan geçecek? Bu tip makalelerde yazar şu problemleri açıklama, anlatma gayretine girmiştir. Kendi çıkardığı “Yıldız” gazetesinde hizmetleri de bu meselede yol haritasını oluşturmuştur: Milletin çocukları ilkokullarda, hünerli liselerde, üniversitelerde okumalı, ilim almalı ve aldıkları bilim sayesinde milletin gelişiminde hizmet etmeliydi (Gaffarova, 2006: 136-137).

6.6. Siyaset Temalı Makaleleri

Hadi Maksudi, milleti o yıllarda meydana gelen politik gelişmelerden de haberdar etmek istemiştir. Siyasi yazılar kaleme alan diğer gazetecilerin yanın da kendisinin de kaleme aldığı makaleler olmuştur. “Siyaset-i Mizani” (1907), “Ecmal-i Siyasi” (1908), “Doğru Fikir” (1913), “Siyasette Hat Hareketimiz” (say.1161, 1914), “Müslümanların Faydasına”(say.1222, 1914), “Savaş ve Devletler”(say.1336), “Hegemonya”(say.1338, 1914), “Hükümet ve Halk” (say.1522, 1915), “Halk Hürriyeti Partisi” (say.1535, 1915), “Siyasi Haller” (say.1544, 1915), “Kıymetçilik” (say.1555), “Eski Hükümetin Siyasi Hataları”(1917), “Rusya’daki Siyasi Partiler”, “Neler Olacak?” (say.1814, 1917), “Hükümet ve Şuralar”(1917), “Kadetler Hakkında”(1782), “Savaş Hakkında Hakikatler” (1917), “Gerçek Kadetler Sosyalizmde” (say.1804), “Bolşevikler”(1917), “Son Değişimler” (1917). “Medeni Muhtariyet” (1918), “Birinci Millet Meclisi” (say.1847) v.s.

Örneğin siyaset meydanına çıkan partilerin siyasetine ve milletlerin kaderine nasıl tesir ettikleri hakkında tespitler yapmıştır. H. Maksudi “Yıldız” gazetesinin okuyucularına bu parti programlarını anlatmayı üstüne vazife olarak almıştır (Gaffarova, 2006: 137-138).

6.7. “Yıldız”ın Kapatılması

Ruslar, Yıldız’ı burjuva gazetesi olarak görüyorlardı. Hadi Maksudi “Yıldız”ı açıklarken “Yayın politikaları memlekette idare ve siyasetin değişmesiyle beraber, biraz değişmektedir.” açıklamasını yapmıştır. Bu cümleden de anlaşıldığı

üzere milli mesellere duyarlı, liberal eğilimli bir gazetecidir. “Yıldız”da siyasi meseleler ele alınırken daha yumuşak bir üslup tercih edilmiştir (Şahingöz vd., 214). Yıldız gazetesinin hizmetleri, yönetimi eline yeni almış olan Sovyet yöneticileri için oldukça rahatsız edicidir. Muhtevası bakımından da sosyalizme ayak uyduramayacağı düşünülmüştür. Hadi Maksudi, tedbir amacıyla “Her gazetenin şu veya bu türlü mesleği olur; “Yıldız”ın da mesleği belirsizliktir.”dedi ise de kaçınılmaz son bellidir. İlk başlarda küçük bir dergi biçiminde çıkan bu gazete daha sonraları kendini geliştirmiş ve gündelik gazete haline gelmeyi başarmıştır. Fakat 1917 İhtilali’nden sonra başlayan karışıklık ortamı “Yıldız”ın da sönmesine sebep olmuştur. 1918 yılında yönetim “Yıldız”ın basımını yasaklatmıştır (Taymas, 1959: 61). Gazetenin çıkarıldığı zaman zarfında toplam 1900 sayısı yayımlanmıştır. Kazan’da Ümit matbaasında basılmıştır. Gazetenin sayıları Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde, Tataristan Cumhuriyeti Milli Kütüphanesinde, Rusya İlimler Akademisi Kazan Şubesinde ve Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivinde muhafaza edilmektedir (Şahingöz vd., 215).

7. SOVYET HAKİMİYETİ VE HAYATININ SON DÖNEMİ

7.1. 1930’lu Yıllarda Hadi Maksudi

Müslüman dünyasının kendinin “Tercüman”ı ile kolları sıvayan ve başarılı olan “Milletin Babası” İsmail Gaspıralı, “Tarihi Çan”, Reşit İbrahim, A. İshaki, Z. Velidi, A. Battal, H. Atlasi, M. Sultangaliyev, Alkin Kardeşler, Apanev Kardeşler, S. Maksudi ve H. Maksudi bunların hepsi de Ekim İnkılabı’na kadar Tatar milletinin tanınan itibarlı şahıslarıydılar. İnkılapdan sonra ise “Halk Düşmanı” olarak anılmışlardır. Tatar halkı tarihinde, medeniyetinde onlardan kalan zengin miras da onların isimleriyle beraber yok edilmişlerdir.

Ruslar, halkın aklından bu isimleri silmeye çalışmıştır. Ama 80’li yılların sonunda yavaş bir şekilde olsa da, hakikati inşa etmek üzere bu Tatar münevverlerinin faaliyetleri ve yazdıkları Tatar halkına gösterilmeye başlanmıştır. XX. yy’ın başında Tatar maarif alanında kendine göre bir “inkılâp yaşayan” Hadi Maksudi’nin de bütün hizmetleri ve ders kitapları son yıllarda “İman” neşriyatı tarafından neşredilmiştir. Hadi Maksudi’nin suçlandığı “Dosya” 1933’ten başlayıp 1941’e kadar sürmüştür. Bu dosya ile alakalı

ayrıntılı bilgi hala Tataristan'ın tarihi ve siyasi dokümanlarının yer aldığı arşivde (F. 8233, op. 2.d.14611. TT. 1-8) ve KGB arşivinde (D. No 12112) saklanmaktadır (Gaffarova, 2002: 41-42). Sosyalist yönetim, anlaşılan odur ki devrim tamamen gerçekleşene ve başarılı bir şekilde yerleşene kadar Müslüman halka özgürlük vaat ederek ve bir süre faaliyetlerini gerçekleştirmelerine zaman vererek onların ağzına tabiri doğru ise bir parmak bal çalınmıştır. Tüm gücü ellerine aldıklarında ise milletlerin aydınlıkçı kişilerine olan sert tavırları ve yargılamalarından aslında halkların özgürlüğünü savunma gibi bir dertleri olmadığı da tarafımızca gözlemlenmektedir.

7.2. Hakkında Açılan Dosya ve Suçlamalar

1 Ocak 1939'da, Sovyet kamplarında 1.317.195 tutuklu bulunmuştur. Bunların 24.994'ü Tatarlardır. 71 yaşındaki Hadi Maksudi ise ömrünün kalan yıllarının çoğunu zindan, hapisane hücreleri ve sürgünde geçirmiştir. İlk kez gözaltına 16 Ocak 1933 yılında alınmıştır. O, Birleşik Sosyalist-Faşist Parti oluşumuna ve Sovyet yönetimine karşı faaliyetlerde bulunmakla suçlanmıştır. 4232 numaralı "Dosya" ile 95 kişi cezaevine atılmıştır, bir süre sonra sayı 109 kişiye yükselmiştir. H. Maksudi özellikle devrim karşıtı oluşumun başlarında yer almakla suçlanmıştır. "Dosya" boyunca gözaltına alınanlar arasında H. Maksudi birinci sırada gelmiştir, ona bu Sovyet karşıtı oluşumun öncüsü gözüyle bakılmıştır. Ruslar'ın elindeki isim listesinde Tatar dünyasının bilgili şahısları olan Apanevler (6 kişi), Garif Badalşin, Kelmulla Hocanev, Kaşşaf Tercümani, İlyas Alkin, Sögat Mehdiyev v.b isimleri suçlamışlardır. Kısacası 4232 numaralı "Dosya"yı oluşturan N.K.V.D organları Tataristan'ın, Baltaç, Arça, Balık, Bistes, Döbyaz ilçelerinin, Kazan şehrinden evvelki molla-müderrişlerini, muallimlerini, ziyalılarını alan ve "Sovyet varlığına karşı silahlı isyan oluşumu." içine alarak suçlayıp doğrudan Srokka kamplarına sürgün gönderilmelerine karar kılınmıştır. Bu isimleri geçen şahısların birçoğu üzerlerine atılan suçlamaları kabul etmemişlerdir. Hadi Maksudi ise aynı şekilde üstüne isnat edilen suçları kabul etmemiş ve bu suçları başkalarının üstüne atmayı da aklından geçirmemiştir (Gaffarova, 2002: 42-43). Hadi Maksudi tutuklanarak 3 yıl olmak üzere Kirov şehrine sürgüne gönderilmiştir (Maraş, 2002: 111). 12 Aralık 1936 yılında sürgün süresi dolmuştur. Ocak 1937'de Kazan'a geri dönmüştür (Gaffarova, 2002: 44-45).

7.3. Sorgular

Hadi Maksudi alındığı ilk sorguda "Ben bir zaman veya herhangi bir dönemde devrim karşıtı bir oluşumun içinde yer almadım." demiştir. Ama yapılan tetkiklerde onu "İktisad" dergisi redaktörü M. F. Mortazin ile bağlantılı bulup suçlamışlardır (Hadi Maksudi ile 1908 yılında tanışmışlıkları vardı, ama onu F. Mortazin ile Türkiye ve Türklük ideaları hakkında fikir alışverişi yapmak iddiaları ile suçladılar.) Hadi Maksudi 6 Mart sorgusunda da ilk sorgusunda yaptığı gibi suçlamaları üstüne almamıştır. Lakin 8-9 Mart günü sorguda kendine isnat edilen suçlamaları kabul etmiştir. Hadi Maksudi, kendinin 1892 yılından itibaren başlayan (birinci Tatar elifbası yazarı olarak tanındığı zamandan) milli faaliyetleri hakkında: "Hem Tatar maarifi, medeniyeti alanındaki faaliyetler ve ideaların sosyal hayata geçirilmesi için gayret gösterdim." demiştir. Elbette klasik Sovyet işkence yöntemleri ile kendisine suçlamaları kabul ettirmeyi başarmışlardır. Artık zorlamanın bir işe yaramayacağını gören H. Maksudi "Sovyet karşıtı, panislamist, pantürkist faaliyetlere katıldığını itiraf etmiştir." (Aynı zamanda da hiçbir organizasyonda dahil olmadığını ifade etmiştir.). 23 Mayıs günü sorguya alındığında H. Maksudi, G. Gobeydullin ile rastlaşıp, onunla fikir alışverişi yapmakla suçlanmıştır. Bunun üzerine bir de oğlu Harun'un (Moskova'da okudu) da Türk yazarları ile mektuplaşıp münasebet kurması H. Maksudi'nin suçlamaları arasına eklenmiştir. Hadi Maksudi'nin Sovyet iktidarı kurulana kadar, yani Çarlık yönetimindeki 50 yıla yakın ömrü boyunca o dönem yürüttüğü içtimai, milli, siyasi faaliyetler 20 yıldan sonra ona suçlama olarak geri dönmüştür. 1906 yılında Müslüman İttifak Partisi ile tanışıp kaynaşmıştır. 1910 yılında Kazan'a gelen Hilmi Paşa ile karşılaşmıştır. 1918 yılında Türk esirlerin akıbetini halletme maksadı ile Kazan'a gelen Yusuf Akçura ile karşılaşmış görüşmüştür.

Hor görme, dışlanma, işkence ile yapılan sorgularda H. Maksudi'ye Ruslar tarafından, kendisinin anti devrimci faaliyetlerde bulunduğu iddiaları kabul ettirilmeye çalışılmıştır. 70 yaşına gelmiş olan H. Maksudi zor şartlara daha fazla dayanamadığı için her bir suçu kabul etmek zorunda kalmıştır. 20-25 Temmuz günlerindeki sorgularda Hadi Maksudi anti devrimci oluşumun azalarından olup 1918'de ilan edilen "İdil-Ural" devleti ideasının savunucusu olarak ilan edilmiştir. 1918'de Türk esirlerinin akıbetini halletme amacıyla Rusya'ya oradan da Kazan'a gelen "pantürkist aktivist" Yusuf Akçura'yı evinde misafir etmiştir. Yusuf Akçura

ona: “İdil-Ural devletinin maksadı Türk-Tatar devletinin kurulması ise, bu bütün dünya pantürkistleri için mühim yücelik bulur.” demiştir. Yusuf Akçura ile olan bu samimiyeti sorguda epeyce başını ağrıtmıştır. Bu konuyla alakalı da H. Maksudi inkâr etme yolunu tutmuştur. Fakat sorgu memurları onu devamlı baskı altına almıştır. İşkenceye dayanamayan Hadi Maksudi sonunda memurlara” Kabul etmeliyim ki önceki sorgularda bilerek yabancılarla olan münasebetimi sakladım.” demiştir ve diğer milliyetçi âlimlerle olan irtibatı üzerine yapılan suçlamaları kabul etmiştir. Hadi Maksudi hakkında yapılan suçlamaların birçoğunu kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Fakat bu sorgularda başkalarının da başını derde sokmamak adına sorgu memurlarının sorularına çok dikkatli cevaplar vermeye özen göstermiştir. O, bütün Tatar halkının bilge isimleri olan; Yusuf Akçura, Z. Velidi, A. İshaki, S. Maksudi v.b. kişiler üzerinden de sorguya çekilmiştir. Günahtan korktuğu için yalan söylemekten çok çekinen H. Maksudi için bu sert sorgular oldukça zor geçmiştir. Tüm ömrünü milletine hizmet etmek adına harcayan 70 yaşındaki Ahmet Hadi Maksudi’ye Sovyet yönetimi tarafından “halk düşmanı” ismi verilmiştir. Dönem hakkında yazılanlara bakıldığı zaman Tatar ziyalılarının yaşadıkları zamanda Sovyet yönetimine karşı ne kadar güçsüz bir konumda olduğu görülüyor. En sonuncu 22 Ağustos günü yapılan sorgudan sonra Hadi Maksudi’yi Kazan Psikiyatri Hastanesine sevk etmişlerdi. Kızı Behramiya bu durum için şunu söylemiştir: “Sorguda yapılan sert müdahale Hadi Maksudi’nin sinir sistemini bozdu ve ellerinde titreme başladı.” Hadi Maksudi bu hastaneye geldiğinde etrafına bakıp burada akıl hastalarını görüp ve kendisinin de burada kalarak aklını yitireceğinden korkmaya başlamıştır. Fakat orada tanıştığı bir kişi ona ölüm cezasından kurtulmak için deli taklidi yapması konusunda akıl vermiştir. Bu fikir Hadi Maksudi’ye çok mantıklı gelmiş ve bunu uygulamaya karar vermiştir. Hastanede doktorların ona “Siz kimsiniz?” sorusuna cevaben “Tüm dünya filozofuyum.” demiştir. Doğu felsefi ile alakalı doktorların anlamayacağı şekilde cümleler kurarak onları kendinin akli bir sorunu olduğuna ikna etmiştir. 1 Eylül 1938 yılında 414 numaralı raporda Vologin, Bobilev, Eršov isimli doktorlar Hadi Maksudi’nin çok yaşlı olduğunu ve aklının gidip geldiğini bu sebeple de serbest bırakılmasının iyi olacağını yazmışlardır. Bunun üzerinde 20 Ocak 1939 yılında Hadi Maksudi için N.K.V.D tarafından açılan dosya sağlık sorunları nedeniyle kapatılmıştır. Hadi Maksudi 1941 senesinde 73

yaşındayken vefat etmiştir ve Abdullah Tukay’ın mezarı yakınına defnedilmiştir. Hadi Maksudi’nin Rusya tarafından aklanması ise maalesef 1995 yılını bulunmuştur (Gaffarova, 2002: 46-47-48-49).

SONUÇ

Ahmet Hadi Maksudi’nin Kazan Tatarlarının yenileşme mücadelesindeki yeri önemlidir. Kendisi bu yolda üstüne büyük vazifeler alıp ömrünün sonuna kadar yazdığı ders kitapları ile ve Yıldız gazetesinde yayımlanan makaleleri ile ceditçiliği Tatar milletine anlatmaya gayret etmiştir. Dini ve pozitif bilimleri birbirinden ayırmamış ikisine de aynı ölçüde önem vermiştir. Bunları din konusunda yazdığı kitaplarından ve ders kitaplarının içeriğine bakarak görebiliyoruz. Hadi Maksudi’nin yeni eğitim metodunu kullanarak kaleme aldığı eserlerinden sonra hiç şüphesiz en büyük yenilikçi hizmeti Yıldız gazetesi olmuştur. Kendisi genç yaşından itibaren matbaanın kamuoyu üstündeki kuvvetli etkisini fark etmiş ve bu alanda hizmet verebilmek için elinden geldiği kadar çalışmıştır. Yıldız gazetesinin kadrosunu dönemin mühim Tatar âlimlerinden oluşturmuş ve Tatar yayın hayatına kıymetli bir süreli yayın dizisi armağan etmiştir. Kendi döneminde yaşayan entelektüel aydın çevreyle ilişkilerini koparmamış sadece Tatar milletinin yükselişi için değil tüm Türk dünyasının gelişmesi için çaba sarf etmiştir. Hadi Maksudi, yaşamı boyunca yaptığı faaliyetlerle milletine bağlılığını ispat etmiştir. Sovyet iktidarının yönetime gelmesi ile tıpkı diğer Tatar âlimleri gibi onun da hizmetleri ihanet gibi lanse edilmiştir. Sovyet yönetiminin yıkılmasının ardından Tatar münevverlerinin de çalışmaları sonucunda layık olduğu itibar merhumun namında iade edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ayda, A. (1977), Ölümünün 20. Yılında Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal, Ankara, Ayyıldız.
- Devlet, N. (2014), Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Gaffarova, F. (2002), Ahmed Hadi Maksudi, Kazan, Tataristan Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü.
- Gaffarova, F. (2006), “Yıldız” Kabızgan Maksudi, Kazan, Tataristan Bilim Akademisi Ş. Mercani Tarih Enstitüsü.

- Hurullina, R. (1993), Hadi Maksudi'nin Doęumunun 125.inci Yılı Anısına, Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Maksudi, A., H. (1917), Muallim-i Evvel, Kazan.
- Maraş, İ. (2002), Türk Dünyasında Dini Yenileşme, İstanbul, Ötüken.
- Marsel, A. (1993), Megrifetçi Kabızgan "Yıldız",Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Şahingöz, M. ve Alp, A., 20.yy Başında Kazan Tatarlarının Basın Organları(1905-1917).
- Taymas, A., B. (1906), Kızlar Gimnazyumunun Açılması Münasebeti İle, "Yıldız", Kazan,: 1710.
- Taymas, A., B. (1959), Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler, İstanbul, Zaman.
- Taymas, A., B. (2002), Rus İhtilalinden Hatıralar 1, İstanbul, Turan Kültür Vakfı.
- Uzman, N. (2014), Sadri Maksudi Arsal'ın TBMM'deki Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.